

BORIS
BECK

STROJ ZA DUŠU

i drugi
paradoksi
kulture

LEYKAM
international

Boris Beck
STROJ ZA DUŠU
i drugi paradoksi kulture

LEYKAM international

NAKLADNIK

Leykam international d.o.o., Ilica 42, HR-10000 Zagreb
www.leykam-international.hr

ZA NAKLADNIKA

Jürgen Ehgartner

UREDNIKA

Eugenia Ehgartner

LEKTURA I KOREKTURA

Vesna Božanović

Ilustracija na naslovnici izrađena je
uz pomoć umjetne inteligencije
u alatu Microsoft Designer.

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Tvrtko Gregurić

© 2024 Leykam international d.o.o., Zagreb
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

ISBN 978-953-340-198-0

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001240968

TISKARA

Denona d.o.o., Zagreb
Tiskanje dovršeno u rujnu 2024.

BORIS BECK

STROJ ZA DUŠU

i drugi paradoksi kulture

Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

1. NIŠTA ZA NEŠTO	9
2. SOCIJALIZAM U KAPITALIZMU	19
Koliko je sati na Mjesecu?	19
Demodirani hram mrtvih bogova	32
Smeće bratstva i jedinstva	40
3. SENZACIJA, MEDIJI, ČITANJE	47
Politika ubija umjetnika	47
Smrt kao spektakl	55
I knjige su buduće smeće	62
Kineska soba	68
Ikein katalog	82
4. TJELESNO U VIRTUALNOM	97
Život na balkonu	97
Injekcije protiv žudnje	108
Rađanje mrtvaca	119

Gdje je dobar stari toples	132
Prisila izlaganja	139
Nenajavljeni posjet	146
5. UMJETNOST I MUZEJ	155
<i>Musca depicta</i>	155
Autentične kopije	167
Tvornost umjetnosti	182
Neron u Brazilu	192
Život u prozirnom tanku	202
Masakr baštine	209
Povratak ikonoklasta	218
Umjetnost kao Čistilište	229
6. STRAŽNJA STRANA SLIKE	249
Kradljivac ikone	249
Točka s koje nema povratka	259
Pogled pod masku	272

7. PRIRODA I KULTURA	289
Ibis u roamingu	289
Duhovi među borovima	299
Potopljena dolina	310
Slušajući slavuja	322

1.

NIŠTA ZA NEŠTO

Ima jedan prizor koji me odnedavno zabavlja, a to je kad se pušač ili pušačica probiju na početak reda do blagajne, i zatraže svoje cigarete. I onda to izgleda otprilike ovako: Imate li crveni? Ne, imam samo plavi! A, onda ništa! – i nesretni ovisnik ode dalje u potragu za svojom kutijicom čežnje. Nekad ti jadni ljudi traže dugi, a kasirka ima samo kratki, ili zlatni, pa neće srebrni, ili bez mentola, a imaju s mentolom; ukratko, ma koliko im treba dim, ne žele uvući u pluća bilo što. S pijancima nije ni slično. Dobar dan, imate li karlovačko? Ne, samo ožujsko! Može, toči – i sretni ovisnik strusi mrzlu pivu. Nikad još nisam čuo da bi netko odbio lozu, iako više voli travu, ili neće bijelo, jer baš mora crno. Nemate Gordonov džin? Onda ću gusti sok – je li da je to nemoguć odgovor?

Moja je radna teorija da je to nekako povezano s metaforikom tijela, koja nam je duboko usađena. Pluća su krila srca, kažu u jogi, a Susan Sontag smatrala je da su simbolično mjesto duše, jer se inače ne bi pjesnici razbolijevali od tuberkuloze. Za nas su sjedište daha, koji je zapravo duh, što je i biblijska simbolika, pa je jasno da u tako važno i osjetljivo područje ne želimo unositi

bilo što. Naprotiv, želudac pripada nižim predjelima trupa, utrobi u kojoj se miješaju ne baš reprezentativni sokovi, a u blizini su i jetra i žuč, sjedišta ljutnje; ta nam je drevna predodžba zadržana u izrazima kao što su *žučljiv čovjek* i *ide mi na jetra*. Onamo se zbog toga može lijevati bilo što, nema unutra mjesta finesama i osjetljivosti. S tim bismo saznanjima možda mogli objasniti današnju fascinaciju vejpanjem. Ono što je izmišljeno da bi ovisnicima o nikotinu olakšalo skidanje s cigareta, postalo je ovisnost po sebi, a navukli su se i ljudi koji nikad nisu pušili. Primjećujem neobičnu strast i pažnju kojom se inhaliraju plinovi iz tih zagonetnih sjajnih, metalnih i plastičnih naprava, koje zahvaljujući bateriji sagorijevaju dragocjeni rijetki plin, što se potom požudno udiše. Mora da se time puni nešto važnije od pluća, vjerojatno duša, no trik je u tome da se to čini na mehanički način. Mašina za proizvodnju nikotinskih plinova donekle podsjeća na instrument, i to puhački, jer ima usnik, ali troši struju pa se ne može odložiti poput klarineta ili oboe. Dimilice su strojevi, i čovjek je na njima radnik na sličan način na koji su bravari koristili tokarilicu ili tesari kružnu pilu. Oni koji vejpuju nikad neće osjetiti nemar pušača što mlohavo drži cigaretu ili čak zaboravi na nju te je pusti da izgori; rad je na njoj ozbiljan i predan, a to je rad na punjenju duše. Da želudac ne može konkurirati duši, vidi se i po tome što ne postoje priručne destilerije, alkoholna analogija dimilicama, koje bi pilci nosili sa sobom da si na licu mjesta ekstrahiraju neko neobično piće na električni pogon; osobne destilerije drže se u garažama i podrumima, i stražnjim i donjim prostorima života, te se ne iznose u javnost.

Složen je odnos poroka i stroja, jer stroj mora doći u dodir s tijelom, što se ne može postići bez nelagode. Iako se o strojevima za seks piše tu i tamo, uvijek se dosad stvar slamala – što je malo nezgodan izbor riječi – na tome da još uvijek ne postoji umjetni materijal koji bi prevario osjet dodira. On je nužno hladan i stran, što onemogućuje užitek, osim ako ste fetišist. Stroj za kockanje, koji više ne moramo posluživati u za to određenim institucijama – po čemu su kockarnice slične bordelima – sada se nalazi u svakom kompjutoru i mobitelu, pa ga možemo imati uvijek sa sobom, poput *online* pornografije. I kao što posjetitelji stranica namijenjenih odraslima užitek zadaju sami sebi, tako se tom istom rukom pokreću igre na sreću. Ono što u hazardu prelazi granicu između stroja i ljudskog tijela je novac, zbog čega se igre na sreću često reklamiraju metalepsom.

Metalepsa je, kako je to definirao Gérard Genette, figura koja probija granicu između fiktivnog i stvarnog svijeta, kao kad lik izađe iz slike ili glumac siđe s pozornice u publiku. Tipični oglas za kockanje prikazuje novac kako skače iz stroja i prelijeva se na dobitnika, a vidio sam i varijantu u kojoj na mobitelu iskoči pravi kotač za rulet te vaš pametni telefon u trenu postane pravi stol u Monte Carlu. Drugo je stalno mjesto pokazivanje nemogućeg kao mogućeg: grom vas udari dvaput, mjesto bezveznog prijatelja zauzme prekrasna žena, fičo se pretvori u limuzinu, čak se kolega u kasinu udvostručio nakon što je sve stavio na duplo – jednom riječju, orgazam je zajamčen, iako samo time što je prikazan; no tako funkcionira metalepsa, da imaginarno prikaže kao stvarno.

Jozo Kljaković, šest godina mlađi prijatelj i suradnik Ivana Meštrovića, kao špijunski suradnik pukovnika Apisa i Crne ruke prebjegao je u Srbiju na početku Prvoga svjetskog rata, pa se našao i u divovskom povlačenju njezine vojske. U memoarima opisao je niz bizarnih i strašnih događaja, a jedan mi se posebno usjekao u pamćenje, i to zbog novčića. Naime, uz gladnu i iscrpljenu kolonu poraženih, negdje u kosovskim gudurama, stajao je vojnik s pečenim piletom, nudeći ga na prodaju za deset dinara. Ni Kljaković ni njegovi suputnici novca nisu imali pa su samo prošli kraj čovjeka, ali se pileta sjetio kasnije, kad je vidio dvojicu vojnika, na nekom odmorištu, kako ga jedu. „Imali ste novac?“, pitao ih je Kljaković, a oni su mu ravnodušno odgovorili, glodeći batke, da su suborca jednostavno ubili.

Tih deset dinara iz Kraljevine Jugoslavije, srebrnih i sjajnih, moj je djed imao dvadesetak, a držao ih je u duguljastoj metalnoj cilindričnoj posudi od nekih lije-kova. Nije bio posebno angažiran skupljač, vjerojatno i zbog svoje inertne naravi, a sačuvao ih je više zbog cijene srebra nego kolekcionarske vrijednosti. Premećući po rukama njih i druge primjerke iz njegove zbirke, odmalena sam upoznao kovanice iz raznih zemalja i razdoblja, s njihovim vladarima i apoenima, natpisima i motivima. Numizmatika je u tome slična filateliji, ali ima prednost: može opipati djelić stranosti, i osjetiti njegovu težinu – ili lakoću.

Tih sam se djedovih novčića, koji sada počivaju negdje u mom ormaru, sjetio kad sam vidio prve kovanice s likom novoga britanskog kralja Charlesa III, od 50 penija. Portret je izradio kipar Martin Jennings,

autor više skulptura u Londonu, uključujući i kip Mary Seacole s Jamajke, pionirke sestrinske službe u 19. stoljeću, postavljene pred bolnicu Svetog Tome nasuprot Parlamentu. Kralj otkriva svoj lijevi profil, suprotno od njegove majke Elizabete II, koja je gledala udesno, u skladu s tradicijom britanske Kraljevske kovnice da novi vladar bude okrenut obratno od prethodnog. Natpis uokolo portreta također je tradicionalan: CHARLES III D G REX F D, pri čemu su prva dva slova kratica od *Deo gratias*, a druga dva od *Fidei defenso* – „milošću Božjom” i „branitelj vjere”.

Novac je oduvijek povezan s božanskim. Grci su mrtvacima stavljali novčiće na oči da mogu platiti Haronu prijelaz preko rijeke Stiks, u Starom zavjetu strogo je propisano da ga grešnici – primjerice, prostitutke – ne smiju davati u Hram, a u Novom se opetovano gomilanje novca uspoređuje sa svetim životom, ali paradoksalno: nekad se novac smatra grešnim, pa Isus traži da biramo između Boga i bogatstva, a drugi se put ekonomija zgrtanja, kao u prisposobi o skrivenim talentima, ističe baš kao pozitivan primjer. Kristovo upozorenje da Bogu treba dati Božje, a caru carevo, bilo je izrečeno nad rimskim novčićem, i ne bi se moglo primijeniti na novac kršćanskih vladara poput Karla III. – kršćanskih, doduše, po imenu, ali ne i po praksi. Zanimljivo je da ta praksa ne izaziva sablazan vjernika, ali skandalizira ateiste koji su u SAD-u višekratno tražili, čak i sudskim putem, da se s dolara ukloni natpis *U Boga vjerujemo*, što je odbijeno s pomalo neobičnim obrazloženjem da nije riječ o religioznom iskazu, nego o okamenjenoj državnoj formuli, slično kao u slučaju našeg zaziva na kraju predsjedničke prisege.

Slučajno ili ne, tradicija okretanja portreta na novčićima započela je baš s imenjekom sadašnjeg kralja, Karlom II, koji je uveo i važnu inovaciju u britansko novčarstvo – strojno kovanje, koje je nadomjestilo nekadašnju manualnu tehniku. Strojno kovanje omogućilo je da se novčići rade od tvrdih legura, a to je bilo važno zato što su do tada kovanice bile mekane pa se s njih lako moglo strugati ili čak guliti vrijedan metal. Zbog toga je u staro doba kolalo mnogo loših kovanica, stanjenih na razne načine, koje nitko nije želio nego ih se što brže rješavao u trgovini, zadržavajući kvalitetne za sebe. Tu je pojavu uočio u 16. stoljeću Sir Thomas Gresham, trgovac i bankar, formuliravši zakon koji se naziva po njemu, da loš novac istiskuje dobar (danas to vrijedi za vrijednosne papire – sumnjive svi žele uvaliti drugima, a za sebe zadržavaju naplative, uvaljujući svoj bankrot drugima). Tom je problemu nastojao doskočiti Isaac Newton, svojedobno nadglednik kovnice u Toweru, kada je uveo običaj da se na rub kovanica graviraju crte ili natpisi.

Ekonomisti nikad nisu točno utvrdili što je zapravo novac – je li to samo mjerna jedinica ili ima i vrijednost po sebi, a tako je i za običnog čovjeka, koji katkad novac treba da bi si nešto priuštio, a katkad ga čuva samo da ga ima. Fascinacija novcem, u kojem ne gledamo sekundarni potkrepljivač nego primarni, zadržala se i u naše vrijeme, kad zapravo više i nema novčanih transakcija, nego se samo mijenjaju neki brojevi u nekim fikcijama povezanima internetom. Novčić s kraljevim likom tako je relikt prošlosti, predmet skupljanja, slično kao što je i s našim kunama. Greshamov zakon ne vrijedi samo za novac nego i za

ljude u optjecaju: oni vrijedni bit će negdje zadržani, onim bezvrijednima ne preostaje ništa nego javnost, mediji i politika.

Učili su nas da banke prikupljaju novac građana i poduzeća pa ga onda posuđuju uz kamate, i da novac nastaje radom, pa da se od prikupljene glavnice stvaraju zajmovi. To je posve pogrešno, piše u svojoj knjizi o povijesti novca australski publicist Stuart Kells. Ne, banka, kao i država, stvara novac zajmom, ni iz čega, kaže on, a kada se taj novac vraća, on zapravo nestaje, i s potpunim povratom duga biva potpuno uništen – dok se ne stvori novi novac novim zajmom. Ta je ideja protiv naše intuicije, ali dobro objašnjava kako to da su najdužnije države najbogatije, kako banke stvaraju derivate bez pokrića i pretvaraju ih u novac, kako potpuno bezvrijedne kriptovalute stoje bogatstvo i kako su najsiromašniji oni koji rade i otplaćuju kredite. Dok bogati plivaju u slapovima virtualnog novca, obični građani rintaju od jutra do mraka da bi skucali jednu crkavicu i odnijeli je u banku da se ondje sprži.

Ne znam objašnjava li to modernu ekonomiju, ali objašnjava ono što me dugo muči – odakle i zašto tolike kladionice. Svi poroci nešto daju, osim klađenja: pušenje duhana ili trave omami, pun trbuh nas odobrovolji, alkohol i droga učine da smo sretni jednu večer, a seks nam omogućuje tren ekstaze, no kladionice nam samo uzimaju. Nemoguće je dobiti na ruletu, jer je igra tako organizirana da kuća na kraju usiše sav novac, čak i kad kotač nije namješten, a sada su sve igre elektroničke i digitalne, i programirane da uvijek gubite. Zašto onda ljudi u kockarnicama i kladionicama daju nešto za ništa? Pa baš zato, rekao bi Kells, jer se

s novcem ništa i ne može nego se mora uništiti. Nešto za ništa, to je krajnji cilj kapitalizma. Jer mi ionako u svemu dobivamo sve manje za sve više, pa je jasno da čitav progres teži nuli.

Kockarnica i kladionica je čak i ekološki prihvatljiva jer za prodaju svojeg ničega ne troši sirovine i energiju, a budući da ništa ne proizvodi, nema iza nje otpada koji bi trebalo zbrinuti. Ondje se ništa ne radi pa može biti otvorena nedjeljom. Nedjelja je čak i idealna jer je ondje pravo božanstvo kojemu jadni ovisnici nose svoj novac kao žrtvu paljenicu. Budući da novac više nije mjerilo vrijednosti – i tu Kells ima pravo – potrebno nam je novo mjerilo, a kladionice nam i to nude. Kardinal Stepinac je rekao da je bog luđaka Slučaj, a naš je bog Koeficijent. Naš predstavnik na Eurosongu Baby Lasagna najprije je pobijedio na kladionicama, nastup je zapravo njegov uspjeh zasjenio. Ne samo žiri Dore – koji ga nije htio poslati na međunarodno natjecanje – nego nitko na svijetu nema pojma što u glazbi vrijedi, a što ne, pa su tako stručnjaci ustuknuli pred glasanjem publike, a glasanje se unaprijed odvija na kladionicama. Eurovizija nam zapravo i ne treba, ionako smo sve pjesme čuli; na taj se dan mogu zatvoriti kladionice i prema uplaćenim omjerima proglasiti pobjednika.

Evo nam putokaza za izlaz iz krize demokracije. Ne tražimo programe od stranaka, jer ih nemaju; ne slušajmo obećanja, jer su besmislena; ne slušajmo komentatore, jer su pristrani; ne čitajmo ankete, jer su lažne. Organizirajmo kladionicu da konačno vidimo kako tko stoji – jer lako je hvaliti ovog ili onoga, ali deder ti stisni deset eura na njega, da te vidimo. Kao

što država stvara novac ni iz čega zajmom, tako i demokraciju stvara ni iz čega izborima; i na dan izbora građani nose glasove na biračka mjesta da im tamo budu otuđeni i uništeni, kao i njihov novac u banci. Kažem vam, kladionica bi sasvim uspješno zamijenila i predizbornu kampanju i izbore.

Gutanje pilule simbolični je poljubac, kao i pušenje ili pijenje, a usisavanju ljubavi služi i stroj za vejpanje, baš kao i hladna krigla na šanku. Naša duša traži sve više strojeva. Pošast *online* kockanja stoga se nezaustavljivo širi, uz sveprisutnost i normalnost reklamiranja tog užasa – pa nikome nije sablažnjivo da je Admiral casino sponzor dječjeg klizališta u Novom Zagrebu, tako da pod njegovom kupolom, simboličnim majčinim skutom, rastu budući ovisnici. Vrijeme koje odriče čovjeku pravo na dušu zarađuje na strojevima koji tu dušu pune dimom i iluzijama

2.

SOCIJALIZAM U KAPITALIZMU

KOLIKO JE SATI NA MJESECU?

Prije dvadesetak godina sjedio sam navečer kod dvoje starih i dragih ljudi na udaljenom otoku, kad je teta Marija iznenada pitala muža: „Kakovo vrime će bit?” Barba Miho je ustao bez riječi, odgegao se na dvor, pogledao u nebo, vratio se i promrmljao: „Proli je vodu.” Mjesečev srp je bio nisko nad horizontom, okrenut konkavnom stranom prema dolje, pa bi, dakle, tekućina iz njega iscurila, što bi značilo da će kiša. Prirodnost kojom je žena tražila od muža da očita znakove na nebu, dostojanstvo kojim on to čini, i samorazumljivost kojom ona prima informaciju, do koje je jednako lagano mogla doći i sama, snažno su me se dojmili jer su ukazivali na veliku drevnost tog obreda i duboku povezanost ljudi s kozmičkim ciklusima.

Mjesec je postavljen na nebo na početku vremena, kako piše u prvom poglavlju Knjige Postanka, da bude znak za dane, blagdane i godine, i još dobro služi toj svrsi, jer su po njemu bila određena sveta vremena

Uskrsa i ramazana, što su taman iza nas. Dok smo se ravnali po nebeskim tijelima, svi smo uživali u, kako to kaže Jacques Attali u *Povijesti vremena*, u vremenu bogova i heroja, koje je mjerio sunčani sat, i koje je bilo nužno lokalno, vezano uz mjesni meridijan, u sporim ritmovima rasta, stvaranja i trošenja stvorenog. No kapitalizam je, uočava on, nametnuo svuda mehanički sat, najprije u tvornice i na kolodvore, a potom na svaku ruku i svaki zid, odvojio nas od prirode i standardizirao vrijeme, koje svi otada mahnito nastojimo pretvoriti u novac, i kojeg nikad nema dovoljno. A sada je došlo vrijeme, nakon ljudske kolonizacije Mjeseca, da ga koloniziramo i vremenski i uklopimo u kapitalistički poredak – Amerikanci žele ustanoviti standardno vrijeme za Mjesec i druga nebeska tijela, LTC, na sličan način na koji postoji koordinirano univerzalno vrijeme na Zemlji, UTC, što je naslijedilo staro vrijeme po Greenwichu.

Nije lako odrediti točno vrijeme. Zemlja se okrene jednom u otprilike 24 sata u odnosu na Sunce, što nazivamo solarnim danom, ali se i Sunce pomaknulo u tom razdoblju za jedan stupanj, zbog čega astronomi koriste sideralni dan, četiri minute kraći, mjeru vrtnje našeg planeta u odnosu na daleke zvijezde. Ne samo što imamo dvije vrste dana, nego na njegovu dužinu utječe položaj Zemlje na svojoj eliptičnoj putanji, precesija i nutacija, a osobito plime i oseke, koje nam znatno usporavaju rotaciju – u prekambriju dan nije bio duži od 21 sat. U stalni trend produživanja dana miješaju se i veliki događaji, prirodni, poput potresa u Indijskom oceanu 2004. (skraćenje dana za tri mikrosekunde) ili oni poduzeti ljudskom rukom, poput

stvaranja akumulacije u kineskoj hidroelektrani Tri klanca (produženje dana za 0,06 mikrosekundi). I klimatske promjene uzimaju danak u vremenu: otapanje leda na polovima utječe na promjenu sferoidnog oblika Zemlje i drukčiji raspored masa, što nas, pak, dodatno ubrzava.

Protok vremena na Zemlji i na Međunarodnoj svemirskoj postaji, koja je u niskoj orbiti, prate atomski satovi prema UTC-u, i trenutno se ono ekstrapolira i za Mjesec. To za astronautiku nije dovoljno točno, jer zemaljski dan na našem satelitu zbog manje gravitacije traje 58,7 mikrosekundi kraće. Zbog duga Mjesečeva dana i njegove male površine, za satelit će biti dosta jedna vremenska zona, no svakako će se i onamo morati postaviti atomski satovi. To je nov tip vremena, kaže Attali, vrijeme koje ne oponaša kretanje nebeskih tijela i za čije mjerenje nisu potrebni strojevi, nego se svodi na složen signal sastavljen od promjenljivih rasporeda jednostavnih signala. To se vrijeme mjeri krajnje precizno, u njemu nema zvona ni satova, a nema ni eru s kojom započinje: ono je apstraktno i homogeno, to je vrijeme neprekidne budnosti, u kojem se stalno očekuju događaji, u kojem neprestano radimo, i u kojem se burze nikad ne zatvaraju – vrijeme bez ritma i odmora.

Znate tu sliku: dođete u poštu, banku, bolnicu, dućan, a tamo balansiraju s paketima, broje sitniš, nešto potpisuju, kopaju po ladicama, uzrujano razgovaraju na telefon, resetiraju fiskalnu blagajnu, lupaju po kompjutoru, traže olovku, uzdišu, viču, šapću, plaču i kroz staklo ili plastični virusobran pokušavaju shvatiti što hoće ova prekobrojna i suvišna osoba, to jest vi, koji ste

došli samo da im dodatno zagorčite ovaj prokleti dan. Ja sam u zadnje vrijeme počeo primjenjivati sljedeću taktiku – kažem „Samo polako, kod mene nema žurbe.“ To, naravno, nije istina, jer kao i svi drugi kasnim sa svime, a i sve sam sporiji s godinama, no ovi tamo iza pulta ili kase to ne znaju, a zapravo ih nije niti briga. Oni su samo čuli da neću na njih vikati, neću lupkati po staklu, neću psovati i tražiti šefa.

Nećete vjerovati kako tih par neiskrenih riječi djeluje na ljude. Mentalno stanu, opuste se, pogledaju me duboko i ozbiljno da provjere nisam li opasni ludak, ali ja to mirno izdržim, spokojno stojeći i smiješeći se. Samo mirno i staloženo, kažem im, citirajući prvog hrvatskog predsjednika, i zahvalni ljudi mi se iscrpljeno nasmiješe, i učine ono što sam ih zamolio točno istom brzinom kao što bi to učinili i inače, ali bez nervoze, što povratno utječe i na mene, tako da zaista povjerujem da mi se ne žuri i da sve stignem.

Naš život je pod diktatom sata, to znamo, ali nismo svjesni kako to utječe na nas. A desilo se da ne živimo kao drevni ljudi po ritmovima prirode, sadnje i skupljanja, bujanja i zamiranja vegetacije, nego u gradskom pejzažu koji je uvijek isti, zbog čega mi više nemamo kao naši stari razdoblja rada i odmora, nego samo vrijeme aktivnosti. Sve mora neprestano raditi, pa i nedjeljom; streaming mora biti neprekinut; na mobitel moramo stalno biti dostupni; burze se nikad ne smiju zatvoriti, uvijek se negdje na kugli zemaljskoj trguje; vijesti moraju svake sekunde stizati na zaslon. I kad ne radimo, kapitalizam nas eksploatira jer nam neprestano prikazuje reklame, pa i u slobodno vrijeme prodajemo svoju pažnju. Na tržišnici se na istoj klupi

prodaju jagode, trešnje i marelice, iako su nekad te voćke dozrijevale svaka u svojem mjesecu, jer nam i priroda mora sve davati istovremeno. I klima nam daje sve odjednom, i vrućine i snijeg.

Ne smijemo nikad stati i osamiti se. Postajemo, kako to kaže Thomas Merton, američki katolički filozof, mistik i teolog, uronjeni u masu bezličnih ljudskih bića, koje uokolo guraju nesvjesne sile; gubimo sposobnost da volimo i da odlučujemo samostalno. Ljude koji ne poznaju unutarnju samoću, kaže Merton, ne može na okupu držati ljubav, njego samo nasilna i uvredljiva vlast. Društvo koje mahnito juri, sastavljeno od ljudi nasilno lišenih samoće i slobode koju bi u njoj našli, postaje trulo, zatrovano servilnošću, ogorčenjem i mržnjom. Stati je zapravo revolucionaran čin – ne treba preuzeti vlast nad sredstvima za proizvodnju, dovoljno je preuzeti vlast nad vremenom. I zato kažem, ne sasvim iskreno, da mi se ne žuri i da mogu čekati koliko god treba. Za tu malu laž, kao i za bilo koju veliku, vrijedi isto: ako se dovoljno puta ponovi, postane istina.

Što je to – kaže stara pitalica – kuha se i peče, suši se na dimu, a na kraju se baci? Odgovor je, sjetit će se stariji, ona mreža u kojoj se nekad priređivala budžola i slične suhomesnate finote: u toj se mreži pripravljala i prodavala, i ta se mreža na kraju bacila. Ali danas se naresci ne prodaju u mrežama nego u plastičnim pakećićima, izvagani i izrezani na kriške. U supermarketu kupujem mini rajčice u plastici, meso na stiropornom podlošku prekrivenom folijom, kefir u plastičnoj boci, tost u celofanu, puding u plastičnoj čaši s aluminijskim poklopcem, kava je u staklenci ali je poklopac

plastičan, kao i kod začina; voće i povrće važem zasebno i onda sve što kupim stavim u zasebnu plastičnu vrećicu; sve iz zamrzivača je u nekoj plastici, od ribe do graška; sladoled je u plastičnoj kutiji, krumpir je u plastičnoj mreži, pivo je u plastičnoj superboci; sve za higijenu i čišćenje je u plastici – šamponi, sapuni, deterdženti, odmašćivači cijevi, paste za zube. Čak i ono što nije imalo plastiku sad je ima: kartonske kutije za tjesteninu odnedavno imaju prozorčić zakriven plastičnom folijom, a i papirnate vrećice za kruh moraju imati jedan plastičan dio koji je gotovo nemoguće odvojiti za zasebno recikliranje. No zato, kad dođete na blagajnu, obavijeste vas da morate skupo platiti plastičnu vrećicu, ako već niste bili tako ekološki svjesni da donesete torbu (također plastičnu).

U srednjem vijeku su kmetovima prodali priču da je to Božja volja da moraju krampati grofovima, a nama da je dobro za planetu odvajanje otpada. Topla voda kojom peremo krvave stiroporne podloške od piletine dolazi iz bojlera koji gori na naš plin, vrijeme koje trošimo na skrb o otpadu nitko nam ne plati, za prostor koji nam kante i vreće za razvrstani otpad zauzimaju po kućama i balkonima mi plaćamo najam, vrećice za smeće mi kupujemo – pa čak i vrećice za vrećice, jer je službena zg-vrećica prevelika pa miješano smeće moramo stavljati u manje vrećice koje potom vežemo i odlažemo u nju, čime se zagađenje, dakako, povećava. Obrazac je sličan poput onog u Ikei ili na automatskim blagajnama po samoposluživanjima. Želite li jeftinije pokušstvo? Donesite si ga sami i sastavite. Želite li izbjeći čekanje u redu u marketu? Skenirajte si bar

kodove sami. Ne volite gužvu u banci? Otvorite si Internet bankarstvo.

Kapitalizam uvijek izrabljuje jer ga na to sili konkurencija. Pojavi li se neki višak novca, ne može se podijeliti radnicima nego se profit mora reinvestirati u širenje jer je to upravo ono što čini poslovni suparnik. A nakon što su radnici iscijeđeni do kraja, počinju se cijediti mušterije, i zato moramo raditi sve više kako bismo barem nešto dobili za svoj novac. Moramo biti vlastiti majstor, vlastiti prodavač, vlastiti službenik na šalteru i sami si moramo točiti gorivo. Recikliranje je samo najnovija uloga u toj građanskoj komediji – morate postati sam svoj smetlar. Niste krivi za to što nema papirnatih vrećica na odjelu za voće i povrće, niste krivi za to što su nestale staklene boce, nisu vas pitali kad su uvodili one besmislene plastične prozorčice na kutijama s tjesteninom, ali krivi ste ako sve to ne razvrstate, uz svoj trošak struje, vode, plina, benzina, najamnine i vremena. Možda bih htio da mi netko nareže salamu na pultu, ali ondje nema nikoga, ili je red dugačak kilometar, pa moram uzeti već narezanu, zapakiranu u plastiku. Radi se o diktaturi proizvođača i prodavača u kojoj nemate pravo glasa.

To najnovije zaduženje za koje su se složno pobrinuli liberalni kapitalizam i lijeva gradska vlast zahvaća privatne prostore i obiteljske odnose. Država disciplinira djecu preko roditelja da bacaju ljuške od jaja u jednu posudu, a kore od ocijeđenih agruma u drugu. Supružnici, ako nemaju o čemu razgovarati, mogu jedno drugom tumačiti kalendar odvoza plastičnog otpada i upozoravati se da iznesu na ulicu ovu ili onu vrećicu. Duga ruka industrijalizacije ulazi i u dječje

sobe jer regulira kako će se odlagati pelene; država, sa svoje strane, uvodi procedure po kojima razne ugrožene skupine mogu dobiti besplatne vrećice za smeće, povećavajući tako nadzor nad njima, i dodatno opterećujući službe poput liječničkih; aktivisti imaju novu temu: još nije ni završila borba za besplatne higijenske uloške, a već može početi nova, da i njihovo bacanje bude oslobođeno naplate. No nama je sve to zbog nečega potrebno, jer da nije, valjda bi se već zabranila prodaja vode u plastičnim bocama.

Zašto se patuljci smiju dok igraju nogomet, pita stari vic. Zato što ih trava šaklja po jajcima! Mogu reći da se već neko vrijeme smijem i ja, kad god prelazim preko zagrebačkih travnjaka. I smijati ću se sve dok zelenilo ne uvene na jesen ili zimu samo od sebe jer gradska vlast još uvijek nije shvatila kako da travi uvede odrast. Ta neobična riječ *odrast* nespretni je prijevod nove engleske riječi *degrowth*, koju bi se primjerenije moglo udomaćiti kao *odnapredak*, *unazadak* ili *deprogresiranje*, jer bi onda bilo jasnije što se želi reći. A želi se reći da je kapitalizam pretjerao, da troši resurse suludo i da valja usporiti, pa se čak i vratiti unazad, kako bismo nešto sirovina i okoliša ostavili potomcima, pa možda čak i spriječili smrtonosne klimatske promjene. Toj je temi bila posvećena konferencija u Zagrebu, uz veliki angažman vrha gradske uprave. Mnogo je idealistički zažarenih mladih sjedilo u dvorani MSU-a dok im je gradonačelnik vatreno govorio o tome koliko se postavilo solarnih ćelija na javne zgrade, a dogradonačelnica iza njega skrolala po smartphoneu. Nisu im rekli da će se u „odrastu” morati odreći tih lijepih igračaka, i da će

sve bilježiti u obične notese, a da će jedini telefon opet biti onaj crni bakelitni u hodniku.

Slavoj Žižek je rekao da je fantazma socijalizma bila u tome da su mislili da će moći ukinuti kapitalističke odnose, ali da će zadržati konkurentnost kapitalizma. To se pokazalo nemogućim i socijalizam je svuda jadno propao. Fantazma ekološke ljevice, u kojoj je i Možemo!, jest da se može ukinuti kapitalistička konkurencija, a da će nam ostati sve pogodnosti kapitalističke proizvodnje. Najmrskiji pojam komunizma bio je eksploatacija, a najmrskiji pojam nove ljevice je rast. Ukidanje mjere roditelja odgojitelja nije poduzeto zato što je skupa, nego zato što je uspješna pa je dovela do porasta broja novorođenih. Praktični odrast u Zagrebu primjenjuje se u ukidanju traka za automobile, koje su potrebne, i uvođenju traka za bicikliste i pješačkih zona, koje su nepotrebne jer njima nitko ne ide. Stvaranje umjetnih gužvi i praznih ulica ideološko je pitanje. No ideologija nikad nema veze sa stvarnim životom. Kapitalistički rast nije nastao bez veze, nego zato što se čovjek od pamtivijeka bori protiv sila nereda i uništenja. Od zore čovječanstva jasno je da ako ne napredujemo, počinjemo propadati. Ne održavamo li cijevi, one će puknuti; ne skupljamo li smeće, gomila se, a veprovi dođu kopati po njemu; ne kosimo li travu, ona će rasti. Cijevi, smeće, veprovi i trava se tako očituju kao novi klasni neprijatelj, kao što je to nekad bio industrijalac, bankar ili kulak.

Možemo! se rodio iz Instituta za političku ekologiju, a da je to birokratska izmišljotina odvojena od zbilje, vidi se po tome što gradska vlast nema ekološku politiku. Rođeni iz ideološkog mjehura, zbunjeni su

spoznajom da naravne sile stalno unose nered. Potresi ruše zidove i krovove, vjetar lomi grane i čupa drveće, divlje svinje ulaze u naselja i kopaju po smeću, djeca se rađaju i žele mjesto u vrtiću. Gradonačelnik je svoj bijes, a takav bijes može biti samo ideološki, usmjerio na prirodu, na kišu koja prečesto pada, tropsku klimu i roditelje odgojitelje – oni mu remete njegov nepostojeći svijet u kojem je moguće stati i ne raditi ništa. Ideološki je dosljedno da je Zagreb nabavio sterilne komarce da se ne razmnožavaju – to je u duhu *odra-sta*. Kada bi se mogla nabaviti sterilna trava, i nju bi poglavarstvo kupilo, a još bi bolje bilo kad bi i građani bili sterilni.

Francuska filozofkinja, mističarka i politička aktivistica Simone Weil bila je jedna od rijetkih koja se oči u oči suprotstavila osnivaču Crvene armije Lavu Trockom, kako je to zapisala njezina kolegica sa studija Simone Pétrement, i to 1933. kada je boravio u stanu njezinih roditelja, dok je u Parizu održavao tajne sastanke. Optužila je komunističku elitu da jednako tlači radnike kao i bivši gazde, i da je SSSR preuzeo sve osobine kapitalizma – da se zbog stalne borbe poduzeća protiv konkurencije sav profit mora reinvestirati, pa tlačenje zaposlenika nikad ne može prestati; jednostavno su osuđeni da zauvijek budu otuđeni od plodova svojeg rada. Sličnu je kritiku uputila i Rosa Luxemburg o čijem je životu Hannah Arendt dala žalosnu ocjenu: čak i u svijetu europskoga socijalističkog pokreta bila je marginalna figura, s kratkim trenucima sjaja i genijalnosti. Komentirajući veliku biografiju Rose Luxemburg koju je J. P. Nettl napisao 1966, Arendt je zaključila da joj je uspjeh bio uskraćen i u životu, i

u smrti, i nakon nje. Marksisti su je prezirali, ali zbog mučeničke smrti postala je legendarna. Ne zato što su čitali njezine spise, nego jer je ušla u mit, u Zagrebu je dobila ulicu, da bi joj potom bila oduzeta i dana Zinki Kunc. Sada kad je njezina zloglasnost zaboravljena, i nakon što se proljeće revolucije, u kojem je sudjelovala, davno pretvorilo u kasnu jesen i zimu, možemo stalno čitati što je pisala.

Rosa Luxemburg rodila se 1870. u Zamošću kraj Lublina, peto dijete židovskog trgovca drvom. Bila je upadljivo niska rasta, ali vrlo hrabra: kao varšavska gimnazijalka ušla je u stranku Proletarijata, čiji su vođe glavom plaćali svoj angažman. Studirala je u Zürichu povijest, politiku i gospodarstvo, a 1898. udala se i preselila u Berlin. Bila je vatrena agitatorica lijevog krila Socijaldemokratske stranke i velika protivnica njemačkog militarizma i imperijalizma. Članak *O umjetnosti i književnosti* napisan je 1902. kao nekrolog ruskom piscu Glebu Uspenskom, koji je, kako je sam govorio, tražio spoj poezije i publicistike. Rosi Luxemburg sviđalo se to, jer ističe da „nije imao ni vremena ni volje da svoja djela brižljivo brusi i da ih, kao što je to još četrdesetih godina savjetovao stari Gogolj, sedam do osam puta preradi, da nije promatrao izlaske i zalaske sunca, da nije osluškivao šum zrelih polja, koje je s takvom lijepom lagodnošću opisao još Turgenjev”.

U to je doba bila stalno zatvarana, a svjedoci govore da su je čuvari obožavali. U povodu stogodišnjice Schillerove smrti recenzirala je knjigu svoga visoko pozicioniranog stranačkog kolege Franza Mehringa, koji je prosvjedovao protiv kulta tog pisca, argumentirajući da se autoru *Razbojnika* ne treba diviti kao

nacionalnoj veličini, nego da će njegovu slobodarsku duhu proleter i najbolje odati počast revolucijom. Rosa Luxemburg, začetnica marksističke kritike umjetnosti, na tragu Mehringa, kritizira Schillera zbog toga što je završio u *estetskoj državi* i „pobjegao iz socijalne bijede u carstvo umjetnosti”. Kada je i SPD podržao ulazak Reicha u Prvi svjetski rat, s Karlom Liebknechtom i Klarom Zetkin odvojila se od stranke i zalagala za generalni štrajk. Zbog pacifizma bili su je opet strpali u tamnicu, gdje je vrijeme kratila prevodeći autobiografski roman Vladimira Galaktionoviča Korolenka *Povijest moga suvremenika*; prevodila ga je četiri godine i dovršila u zatvoru u Wrocławu 1918. Njezin predgovor tom romanu završava rečenicom da je Korolenkovo pisanje „samo još napola poezija, ali posve stvarnost”. Rosu Luxemburg i Liebknechta uhitili su 15. siječnja 1919. u Berlinu pripadnici *Freikorpsa*; nju su umlatili kundacima i bacili u kanal Landwehr, a njega ustrijelili metkom u zatiljak. Shrvan, ostarjeli Mehring je umro dva tjedna kasnije. Nakon još mnogih smrti vrug Revolucije protjeran je iz Njemačke; protjerao ga je belzebub *Freikorpsa* na čijim je ramenima Hitler došao na vlast.

Rosu Luxemburg kolege s ljevice smatrali su *izgubljenim slučajem*; ne samo zato što je voljela umjetnost i prirodu nego i zato što Marxa nije uzimala zdravo za gotovo. Njezino veliko djelo *Akumulacija kapitala* iz 1913, kako piše Hannah Arendt, marksisti su ignorirali ili pak, poput Lenjina, otpisali kao nemarksističko. Franz Mehring ga je, međutim, smatrao *neobičnim djelom genija*: „veličanstvenim, fascinantnim dostignućem bez premca od Marxove smrti”. Rosa Luxemburg